

Θεοδώρα Γιαννίτση, διδάκτωρ ιστορίας, δ/ντρια Κέντρου Ελληνικού Πολιτισμού – Κ.Ε.Π.

Μόσχας (www.hecucenter.ru)

ΟΙ ΡΩΣΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙ.

ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Μετά την απόκτηση της ανεξαρτησίας, η Ελλάδα βαίνει σε ένα καινούριο κεφάλαιο της νεότερης ιστορίας της. Οι Έλληνες, ώντες διασκορπισμένοι ανά τις νήσους του Αρχιπελάγους και τα χωριά και κωμοπόλεις της ενδοχώρας, καλούνται αφ' ενός να αντιμετωπίσουν την έλλειψη παντελούς εσωτερικής υποδομής, τις πολλαπλές αντιπαλότητες αντιμαχόμενων μεταξύ τους ομάδων και παρατάξεων, το αποσχιστικό πνεύμα των τοπικών αρχόντων-κοτζαμπάσηδων, αφ' ετέρου να ενταχθούν στο πνεύμα δημιουργίας του εθνικού τους κράτους, καθορισμού των εσωτερικών και εξωτερικών πολιτικών προσανατολισμών του και βλέψεων, διαμόρφωσης ενιαίας εθνικής ιδεολογίας και συνείδησης. Για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα οι Έλληνες, στις συνθήκες του οθωμανικού ζυγού, αλλά και στη συνέχεια, αφού αποκτούν την πολυπόθητη ελευθερία τους, καλούνται να αντιμετωπίσουν πολύπλοκα προβλήματα διαμόρφωσης του νεοϊδρυθέντος κράτους, ρύθμισης των εσωτερικών προβλημάτων και σύναψης σχέσεων με τον υπόλοιπο κόσμο. Ταυτόχρονα, σημαντικό τμήμα του ελληνικού πληθυσμού εξακολουθεί να διαμένει εκτός του εθνικού κράτους. Από αυτή τη στιγμή μπορούμε να θεωρήσουμε, ότι η ελληνική ιστορία διακεραματίζεται σε δύο τμήματα: Αφ' ενός πρόκειται για την ιστορία του εθνικού κράτους των Ελλήνων, αφ' ετέρου για την ιστορία της πολυάριθμης ελληνικής ομογένειας, η οποία τηρεί σε άμεση αλληλεξάρτηση με το ελληνικό κράτος, είτε προσδοκώντας και προσμένοντας την ενσωμάτωσή της σε αυτό είτε επιθυμώντας την αναγέννηση του εθνικού πολιτισμού και του ελληνικού πνεύματος.

Ο ρομαντικός χαρακτήρας του εθνικοαπελευθερωτικού και, συνάμα, επαναστατικού αγώνα των Ελλήνων και της σύστασης του εθνικού τους κράτους σε μία γεωγραφική εστία, η οποία αποτελεί την κοιτίδα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, προσελκύει την προσοχή ολοένα και περισσότερο ένθερμων Φιλελλήνων από την Ευρώπη. Δεν είναι τυχαίο, εξάλλου, το γεγονός, ότι σε όλη την Ευρώπη δημιουργούνται φιλελληνικές εταιρείες και ιδρύματα, που έχουν ως στόχο τη συμπαράσταση και σύμπραξη στο έργο της απόκτησης ελληνικής κρατικής οντότητας και της αναγέννησης των μνημείων της ελληνικής αρχαιότητας.¹ Η γεωπολιτικής σημασίας τοποθεσία της Ελλάδος, ακριβώς στις πύλες της Ασίας, καθιστούν το νεοσύστατο κράτος αντικείμενο

¹ Για το φιλελληνικό κίνημα στη Ρωσία όρα: Μισιουρέβιτς Ο.Ε. «Ξεσηκώσου, ω Ελλάδα, ξεσηκώσου!» Η δημιουργία της ελληνικής ανεξαρτησίας μέσα από το βλέμμα των συγχρόνων της εποχής. Συμφερούπολη, 1998. (Misyurevich O.E. "Vosstan, o Gretsiya, vosstan!" Rozhdeniye grecheskoï nezavisimosti glazami sovremennikov. Simferopol, 1998).

ιδιαίτερης προσοχής εκ μέρους των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής, ήτοι της Ρωσίας, της Αγγλίας και της Γαλλίας, στην ανατολική πολιτική των οποίων ξέχωρης βαρύτητας θέση κατέχει τη ζήτηση της Ελλάδος. Παράλληλα, η Ελλάδα αποτελεί όλο και περισσότερο αντικείμενο προσοχής για τους περιηγητές, μεταξύ των οποίων και Ρώσοι, οι οποίοι επισκέπτονται τον ελληνικό χώρο είτε για να γνωρίσουν από κοντά τα μνημεία της αρχαίας δόξας των Ελλήνων είτε ανιχνεύοντας πηγές έμπνευσης είτε λόγω εμπορικών-επιχειρηματικών υποθέσεων ή πολιτικών-κατασκοπευτικών σκοπιμοτήτων είτε αναζητώντας την περιπέτεια και τον τυχοδιωκτισμό είτε λόγω απλής μεν, ανθρώπινης δε, περιέργειας.

Ο χαρακτήρας περιγραφής του ελληνικού χώρου, σε σύγκριση με τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αι., υπόκειται σε ορισμένες μεταβολές, γεγονός συνδεδεμένο με το σκοπό της επίσκεψης και του περιηγητισμού. Εάν τον 18ο και στις αρχές του 19ου αι. επισκέπτονταν την Ελλάδα, κυρίως, στρατιωτικοί, οι οποίοι λαμβάνουν μέρος στις πολεμικές συρράξεις στην περιοχή, αλλά και προσκυνητές, κύριος στόχος του ταξιδιού των οποίων είναι ο θρησκευτικός περιηγητισμός, ο Ρώσος περιηγητής που επισκέπτεται τον ελληνικό κόσμο τον 19ο αι., ιδίως μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, είναι κοσμικό πρόσωπο, με αποτέλεσμα στα απομνημονεύματά του να υπερισχύουν περιγραφές σχετικά με τα ήθη και τα έθιμα του ελληνικού πληθυσμού, τον τρόπο ζωής του, τον καθημερινό βίο του, τα μνημεία της αρχαιότητας. Την εξεταζόμενη περίοδο μπορούμε να ξεχωρίσουμε σε δύο υποδιαιρέσεις. Η πρώτη περιλαμβάνει το πρώτο ήμισυ του 19ου αι., την οποία χαρακτηρίζει αρκετά σημαντική επιρροή της Ρωσίας στην πολιτική σκηνή των Ελλήνων. Η δεύτερη περίοδος, που καταλαμβάνει το δεύτερο ήμισυ του 19ου αι., χαρακτηρίζεται από μία σταδιακή συρρίκνωση και αποδυνάμωση αυτής της επιρροής, γεγονός που ανιχνεύεται και στη συμπεριφορά των Ελλήνων απέναντι στους Ρώσους και τη Ρωσία.

Οι περιγραφές του ελληνικού κόσμου, που ανήκουν στην πένα διαφόρων περιηγητών που επισκέφθηκαν το χώρο μετά τη λήξη της Εθνικοαπελευθερωτικής Επανάστασης, μαρτυρούν ότι η Ελλάδα μοιάζει περισσότερο με διάσπαρτα υπολείμματα αγγείων, τα οποία χρειάζονται την έμπειρη προσπάθεια ειδημόνων του είδους, παρά με ένα ενιαίο κράτος. Ώντες διασκορπισμένοι και έχοντας συνηθίσει να επικοινωνούν με διαφορετικές εθνότητες και λαούς, αναπτύσσοντας οικονομική-επιχειρηματική δραστηριότητα με το εξωτερικό και έχοντας, εν μέρει, γίνει κοινωνοί της δυτικής παιδείας, οι Έλληνες διαφέρουν σημαντικά ο ένας από τον άλλον και, αρκετά συχνά, δίνουν την εντύπωση ότι αποτελούν συγγενικές εθνικές ομάδες παρά ενιαίο λαό. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός, ότι κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Ελλάδα ως διερμηνεύς του ρωσικού ναυτικού την περίοδο 1830-1831, ο Κωνσταντίνος Μπαζίλη κατονομάζει τους Έλληνες «φυλές», που αποτελούνται από τον ετερογενή πληθυσμό διαφόρων νησιών και περιοχών της ενδοχώρας, παρά ενιαίο έθνος. Χαρακτηριστικό, όμως, παραμένει το γεγονός, ότι αυτές ακριβώς οι «φυλές» κατά τη διάρκεια του οθωμανικού ζυγού κατόρθωσαν να διατηρήσουν τις ιδιαιτερότητες της

ταυτότητάς τους και να αντισταθούν στις ζυμώσεις και επιδράσεις λοιπών εθνοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι αναμνήσεις του για τους μετανάστες από τα Ψαρά, που βρίσκουν καταφύγιο στην Αίγινα, αποτελεί μία από τις χαρακτηριστικότερες επιβεβαιώσεις του φαινομένου αυτού. Ο Μπαζίλη τονίζει ότι, ακόμη και μετοικώντας σε άλλο νησί, οι Ψαριώτες «έχουν τα δικά τους σχολεία, τους δικούς τους δημογέροντες και με μεγάλη επιμέλεια διαφυλάσσουν τις ιδιαιτερότητας της εθνικότητάς τους, τον προηγούμενο τρόπο ζωής τους και τη γραφική ενδυμασία των γυναικών τους».² «Παρά το γεγονός ότι έχασαν το νησί τους, οι Ψαριώτες ακόμη με μεγαλύτερη ευαισθησία διάκεινται στη διατήρηση των τοπικών τους εθίμων. Εφόσον τώρα είναι διασκορπισμένοι ανάμεσα στις ελληνικές φυλές, ακόμη περισσότερο φοβούνται την αλλοίωση ανάμεσά τους».³ Πως δύναται να ερμηνευθεί μία τέτοια αντιμετώπιση των Ελλήνων μεταξύ τους; Προφανώς, η εκ παλαιότερων συνήθεια των Ελλήνων στην απομονωμένη διαβίωση στα πλαίσια της κοινότητας με στόχο την επίτευξη των στόχων τους και την εξασφάλιση των βιοτικής σημασίας ζητημάτων τους, η ετερογενής δομή του νεοϊδρυθέντος ελληνικού κράτους, καθώς και η τάση αντίστασης στις ζυμώσεις και αλλοιώσεις με τον τουρκικό πληθυσμό, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο. Η διάσπαρτη και διασκορπισμένη γεωγραφική διαβίωση των Ελλήνων, σε συνδυασμό με την ανύπαρκτη υποδομή, δυσχεραίνουν ακόμη περισσότερο τη διαμόρφωση ενιαίου κράτους. Ο Μπαζίλη, για παράδειγμα, αναφέρει ότι «τους κατοίκους του Ιονίου Πελάγους οι Έλληνες τους θεωρούσαν ξένους, με εξαίρεση εκείνους, που έλαβαν μέρος στην Απελευθερωτική Επανάσταση».⁴

Το παράδειγμα των κατοίκων των Ψαρών ή των Ιονίων νήσων αποτελεί μία επιπλέον επιβεβαίωση του κατακερματισμού των Ελλήνων, ο οποίος υπήρξε χαρακτηριστικός στο αρχικό στάδιο σύστασης του ελληνικού κράτους. Παρά ταύτα, ακόμη και στα πλαίσια μιας νησιώτικης κοινωνίας, ήταν πασιφανείς οι διαφοροποιήσεις διαφορετικών ελληνικών ομάδων μεταξύ τους. Περιγράφοντας, για παράδειγμα, τις εντυπώσεις του από το νησί Σύρο, ο Μπαζίλη αναφέρει:

«Στο πλήθος, που αποτελεί τον πληθυσμό της Σύρου, μη ψάχνετε να βρείτε ενιαίο λαϊκό χαρακτήρα. Η πόλη αποτελείται από ετερογενείς φυλές, οι οποίες, ακόμη από την εποχή των Πελασγών, των Δωριέων και των Ιώνων και μέχρι την αναγέννηση της Ελλάδος δεν κατάφεραν να ενσωματωθούν σε μία ενιαία μάζα, διατηρώντας τις πρωτόγονες ιδιαιτεροτήτές τους ακόμη και κατά την περίοδο επιδρομής των Γότθων, των Σλάβων, των Καταλανών και των Τούρκων. Αν και

² Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 129. (Bazili K.M. Arkhipelag I Gretsia v 1830-1831 godakh. Ch. 1-2. Spb., 1834).

³ Στο ίδιο. Σ. 130.

⁴ Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 104.

η κυριαρχία των τελευταίων, με την ισόβαθμη καταπίεση εναντίον ολόκληρου του πληθυσμού, θα έπρεπε να συνεισφέρει στη δημιουργία μίας ενιαίας μάζας των Ελλήνων.»⁵

Και στη συνέχεια προσθέτει:

«Το εμπορευόμενο πλήθος της Σύρας είναι ιδιαίτερα ετερογενές και ετερόμορφο. Αν και διακατέχεται από την τάση να υιοθετεί τον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής, συχνά συναντά κανείς Ρουμελιώτες με τις φαρδιές τους φουστανέλες, νησιώτες με τις φαρδιές τους βράκες, Ασιάτες με μεγάλα φέσια, Αιγυπτίους με μεγάλες κάπες και κουκούλες. Σε μια άλλη γωνιά αυτού του θαυμαστού μωσαϊκού σας χαιρετά ένας ειρηνικός καπουτσίνος από την άνω πόλη.»⁶

Η Σύρα αποτελεί, εν μέρει, μία μικρογραφία της ελληνικής κοινωνίας, η οποία, ούσα πολυσχιδής, έχει αποβεί δέκτης ποικίλων πολιτισμικών στοιχείων. Το φαινόμενο αυτό είναι πασιφανές ακόμη και στην ελληνική πρωτεύουσα, στο Ναύπλιο, το οποίο αντικαθρεφτίζει όλες τις αντιπαλότητες και αντιπαραθέσεις της μεταβατικής αυτής περιόδου στη νεότερη ιστορία της Ελλάδος:

«Η ηθική κατάσταση της ελληνικής πρωτεύουσας παρουσιάζει τέτοια ποικιλία, όπως και η ίδια η πόλη. Εδώ θα συναντήσετε μορφωμένους στην Ευρώπη νεαρούς, υπαλλήλους υπουργείων, αλλά και περισσότερο αγράμματους στρατηγούς, οι οποίοι διαβιώνουν κατά τον ασιατικό τρόπο ζωής. Θα συναντήσετε, επίσης, αρκετούς θερμόαιμους άνδρες, που θεωρούν ότι ήρθε η ώρα της επανάστασης, αλλά και αρκετούς αξιωματικούς του τακτικού στρατού, που είναι πιστοί στην κυβέρνηση. Αρκετές, εξάλλου, γυναίκες, οι οποίες διατηρούν τις ενδυμασίες των μανάδων τους, αλλά και την ασιατική σεμνότητα στη συμπεριφορά τους, καθώς, επίσης και μερικές κυρίες, οι οποίες απαστράπτουν με την παριζιάνικη αγωγή τους και ξεχωρίζουν για την ελευθερία των εξευρωπαϊσμένων ηθών τους.»⁷

Περιγράφοντας δε την ελληνική σύγκλητο (γερουσία), ο Μπαζίλη υπογραμμίζει:

«Τη θέση της αρχαίας συγκλήτου ή της Βουλής των γερόντων εδώ και δύο χρόνια κατέχει η Ελληνική Γερουσία, η οποία αποτελείται από 27 μέλη. Σε αυτή συνεδρίαζαν οι πλέον γνωστοί εκπρόσωποι από όλες τις περιοχές της χώρας. Αλλά σε καμία περίπτωση, τουλάχιστον από

⁵ Στο ίδιο. Σ. 25.

⁶ Στο ίδιο. Σ. 29.

⁷ Στο ίδιο. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 8.

εξωτερικής άποψης, αυτή η Γερουσία δεν έμοιαζε με αντίστοιχους φορείς εξουσίας της αρχαιότητας. Η Γερουσία πλημμύριζε από μοναδική ενδυματολογική ποικιλία: η παλαιά τουρκική βράκα και η νησιώτικη βράκα του Αρχιπελάγους, η φαρδιά ρουμελιώτικη φουστανέλα, το αλβανικό φέσι στο ξυρισμένο κεφάλι, το γερμανικό φράκο, το βενετικό ημίπαλτο. Μόδες είκοσι αιώνων και είκοσι λαών συγχωνεύτηκαν τυχαία σε μία τόσο μικρή σύναξη.»⁸

Είναι απόλυτα φυσικό, υπό αυτές τις συνθήκες να μην μπορεί να γίνεται λόγος για μία ενιαία συνείδηση ολόκληρου του ελληνικού πληθυσμού, που διαμένει στην επικράτεια του νεαρού εθνικού κράτους. Ο περιηγητής Λιπ-ρτ, αναφερόμενος στην περίοδο μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου κράτους των Ελλήνων, σημειώνει:

«Το ήμισυ του ελληνικού πληθυσμού και όλοι οι Ρωμιοί ξέχασαν την ελληνική τους καταγωγή και θεωρούν τους εαυτούς τους Αλβανούς. Αντίθετα, μία άλλη γενιά των Ελλήνων είναι πεπεισμένη ότι προέρχεται απευθείας από τις φυλές, που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα κατά τους Θηβικούς και Τρωϊκό Πολέμους έως και την περίοδο του Αυτοκράτορα Ιουστινιανού και σε καμμία περίπτωση δεν είναι σύμφωνη με εκείνους που ισχυρίζονται, ότι οι πρόγονοί τους υπήρξαν μέτοικοι εξ Ανατολής, ενώ η γλώσσα τους αποτελεί φθαρμένο υπόλειμμα της αρχαιοελληνικής γλώσσας.»⁹

Τί, τότε, αποτελεί εκείνους του συνεκτικούς κρίκους και σημεία συνοχής, που συνέτειλαν στη συσπείρωση του ελληνικού πληθυσμού, διαφοροποιούμενου ανά περιοχές και, συχνά, διαιρουμένου σε αντιμαχόμενες παρατάξεις;

Μπορούμε να εντοπίσουμε μερικά συγκλητικά σημεία, τα οποία και συντελούν στη συσπείρωση της ελληνικής κοινωνίας στα αρχικά στάδια διαμόρφωσης του ελληνικού κράτους και απετέλεσαν, περαιτέρω, τα θεμέλια του ελληνικού έθνους. Αφ' ενός, συνδετικό στοιχείο του ελληνικού πληθυσμού απετέλεσε η ενιαία γλώσσα των κατοίκων διαφόρων περιοχών της Ελλάδος, αλλά και οι κοινές τους καταβολές και πολιτισμός. Και, παρά το γεγονός ότι εκπρόσωποι της πολιτικής ελίτ της χώρας λαμβάνουν μόρφωση στο εξωτερικό, επιστρέφοντας στην Ελλάδα επανέρχονταν στις ιδιαιτερότητες της εθνικής τους νοοτροπίας και τρόπου ζωής.

«Είδα στην Ελλάδα αρκετούς νεαρούς ανθρώπους, οι οποίοι επέστρεψαν από την Ευρώπη, όπου έλαβαν μόρφωση κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. <...> Αρκετοί είναι αναγκασμένοι να απαρνηθούν την ευρωπαϊκή τους ενδυμασία και να φορέσουν την εθνική στολή. Οι γονείς τους

⁸ Στο ίδιο, Σ. 17-18.

⁹ Λιπ-ρτ Κ. Η σημερινή κατάσταση της Ελλάδας. Άρθρο 1. Οτέτσσεστβεννιε ζαπίσκι (=Σημειώσεις της πατρίδας (περιοδικό) Τ.19. Αγία Πετρούπολη, 1841. Σ. 15. (Lip-rt K. Gretsya v nineshnem svoem sostoyanii. Statya 1. Otechestvennie zapiski. T. 19. Spb., 1841).

εκφράζουν το θυμό και δυσαρέσκειά τους, όταν διαπιστώνουν ότι τα παιδιά τους συμπεριφέρονται ως καπριτσιόζικοι ξένοι, μερικές φορές, μάλιστα, έχουν ξεσυνηθίσει να μιλούν την ελληνική και έχουν αποστασιοποιηθεί από τη θρησκεία», - αναφέρει ο Μπαζίλη.¹⁰

Από τα πρώτα ήδη μετεπαναστατικά χρόνια παρατηρείται το φαινόμενο της διαμόρφωσης της νεοελληνικής γλώσσας, αλλά και της λόγιας εκδοχής της, γεγονός στο οποίο σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν δάσκαλοι του γένους, όπως ο Καταρτζής, ο Σολωμός κ.α. «Τον τελευταίο καιρό η νεοελληνική γλώσσα σημείωσε μεγάλη επιτυχία», - τόνιζε στις αρχές του 1840 ο Λιπ-ρτ.¹¹

Στην εθνική σύσφιξη και συσπείρωση του ελληνικού πληθυσμού σε ουσιαστικό βαθμό συμβάλλει και η συνειδητοποίηση ότι οι σύγχρονοι Έλληνες κατάγονται από τους αρχαίους προγόνους τους, καθώς και η συνειδητή επιδίωξη αναγέννησης της κληρονομιάς, που κληροδότησε στους Νεοέλληνες η αρχαία Ελλάδα. Σημαντικό ρόλο στις διεργασίες αυτές ανάγεται και στο Δυτικοευρωπαϊκό Διαφωτισμό, οι ιδέες του οποίου όλο και περισσότερο καθίστανται κτήμα των ευρύτερων στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας. Ένθερμοι, εξάλλου, οπαδοί αυτών των ιδεών υπήρξαν εκείνοι οι εκπρόσωποι της ελληνικής διανόησης, που, σε αντίθεση με τους εκπροσώπους της εκκλησιαστικής διανόησης που θεωρούσαν τους Έλληνες απογόνους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, υποστήριζαν τη συνέχεια και συνοχή της ελληνικής ιστορίας από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη εποχή. Όλοι, ανεξαιρέτως, οι Ρώσοι περιηγητές υπογραμμίζουν την ένθερμη προσπάθεια των Ελλήνων να διατηρήσουν και, όπου ήταν απαραίτητο, να αναστηλώσουν τα μνημεία της αρχαιότητας, παραβλέποντας, μάλιστα, τη δεινή οικονομική κατάσταση του ταμείου του κράτους τους. Με τον καιρό επικρατεί η συνήθεια να δίνουν οι Έλληνες στα παιδιά τους αρχαιοελληνικά ονόματα σημαινόντων κρατικών παραγόντων, φιλοσόφων και δημιουργών της αρχαίας Ελλάδας, τη στιγμή, μάλιστα, που μόλις λίγο πριν μερικές δεκαετίες οι ίδιοι οι Έλληνες, ζώντας στα απομονωμένα πλαίσια της κοινότητάς τους, ελάχιστα, αν όχι καθόλου, γνώριζαν για τα επιτεύγματα των αρχαίων προγόνων τους.¹² «Οι νεαροί, εμψυχωμένοι από το πνεύμα της αρχαιότητας και τους άθλους των λαμπρών προγόνων τους, τα ονόματα των οποίων φέρουν και αρκετοί σύγχρονοι Έλληνες...», - αναφέρει ο ζωγράφος Ζαχάρωφ, ο οποίος επισκέφθηκε την Ελλάδα με ομάδα άλλων Ρώσων ζωγράφων κατά την

¹⁰ Στο ίδιο. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 113.

¹¹ Λιπ-ρτ Κ. Η σημερινή κατάσταση ... Σ. 31.

¹² Χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρει ο Σατωμπριάν, περιγράφοντας τη συνάντησή του, το 1806, με έναν μορφωμένο Αθηναίο, γνώστη της ιταλικής γλώσσας, ο οποίος ελάχιστα γνώριζε για την ιστορική μάχη των αρχαίων Ελλήνων με τους Πέρσες στη Σαλαμίνα και, μάλιστα, οι γνώσεις του αυτές προέρχονταν χάρη στη γνωριμία και φιλία του με τον τότε Γάλλο Πρόξενο στην Αθήνα. Ο ίδιος Αθηναίος αγνοούσε την ύπαρξη, αλλά και την αξία πολλών αρχαιοελληνικών μνημείων της Αθήνας, οι δε λιγοστές του γνώσεις προέρχονταν, πάλι, από τον Γάλλο Πρόξενο, με τον οποίο συναναστρεφόταν τακτικά. Όρα: Μουλλάς Π. Ρομαντικοί προσκυνητές: Chateaubriand (1806) και Lamartine (1832). – Περιηγήσεις στον ελληνικό χώρο. Αθήνα, 1968. Σ. 80.

περίοδο 1849-1850, και συνεχίζει: «Γνώρισα αρκετούς Περικλήδες, Πλάτωνες, Σωκράτες κ.α.». ¹³ Αξιοπρόσεκτο είναι, εξάλλου, το γεγονός, ότι η συνήθεια, η μόδα αυτή να δίνουν οι Έλληνες στα παιδιά τους ονόματα αρχαίων Ελλήνων διεισδύει σε όλα τα στρώματα του ελληνικού πληθυσμού. Καταγράφοντας τις εντυπώσεις του από την επίσκεψή του στην Αθήνα τη δεκαετία του 1850 ο λογοτέχνης και κριτικός Αλεξάντρ Μιλιουκόφ αναφέρει την έκπληξή του όταν «στις πινακίδες (των καταστημάτων – Θ.Γ.) τα δοξασμένα ονόματα της αρχαιότητας συναθροίζονται με τα πλέον συνήθη αντικείμενα του καθημερινού βίου: ο Θεμιστοκλής εργάζεται ως τσαγκάρης, ο Επαμεινώνδας ζυμώνει άσπρο ψωμί, ο Αναξαγόρας (ιδιοκτήτης τροχείου) έγραψε το όνομά του με το επιχρυσωμένο ψαλίδι του. Σε έναν άλλο δρόμο συνάντησα ταμπακοπωλείο, του οποίου ιδιοκτήτης ήταν κάποιος Διογένης». ¹⁴

Αξιοσημείωτο, εξάλλου, παραμένει το γεγονός, ότι ο προσανατολισμός στην αρχαιότητα ως μέσο διαφύλαξης της εθνικής ταυτότητας υπήρξε χαρακτηριστικός και για τον ελληνικό πληθυσμό, που παρέμενε υπό οθωμανική κατοχή. Επισκεπτόμενος το ευρωπαϊκό τμήμα της Τουρκίας στα τέλη της δεκαετίας του 1840, ο ερευνητής-σλαβολόγος Βίκτωρ Γκριγκορόβιτς αναφέρει ότι στα ελληνικά σχολεία της περιοχής μεγαλύτερη προσοχή επικεντρώνεται, κυρίως, στην αρχαιοελληνική γλώσσα και τους αρχαίους συγγραφείς. «Το αντικείμενο μελέτης στα ελληνικά σχολεία είναι αρκετά ευρύ, αλλά, εάν ληφθεί, όμως, υπόψη ο προορισμός των μαθητών, τότε είναι αρκετά περιορισμένο. Πολλή μεγαλύτερη σημασία προσδίδεται στην εκμάθηση της αρχαίας ελληνικής και τη μετάφραση διαφόρων αποσπασμάτων αρχαίων συγγραφέων, παρά σε εκείνες τις επιστήμες, οι οποίες θα ταίριαζαν στον προορισμό τους», - τονίζει ο Γκριγκορόβιτς. ¹⁵ Και, παρά το γεγονός ότι ο εν λόγω περιηγητής διάκειται κριτικά απέναντι σε αυτή τη διδακτική προσέγγιση των ελληνικών σχολείων, το παράδειγμα που ο ίδιος αναφέρει χαρακτηρίζει τις διαθέσεις των Ελλήνων, που εξακολουθούν να διαμένουν στην οθωμανική επικράτεια, και οι οποίοι θεωρούν τους εαυτούς τους αναπόσπαστο κομμάτι του υπό διαμόρφωση ελληνικού έθνους.

Ταυτόχρονα αναπτύσσεται και εδραιώνεται και ο εθνικός ελληνικός πολιτισμός. Παρά το μακρόχρονο τουρκικό ζυγό, οι Έλληνες κατόρθωσαν να διατηρήσουν αρκετά στοιχεία και ιδιαιτερότητες του βίου τους και του εθνικού τους πολιτισμού, ενώ δεν βιάζονται να υιοθετήσουν τις δυτικές επιρροές, γεγονός που, κυρίως, διαφαίνεται στον καθημερινό βίο τους. Ο Λιπ-ρτ, για

¹³ Ζαχάρωφ Ι.Ν. Ταξιδιωτικές σημειώσεις του Ρώσου ζωγράφου Ζαχάρωφ, συλλεγμένες κατά τη διάρκεια της περιήγησής στη Ρωσία, την Τουρκία, την Ελλάδα, την Ιταλία και τη Γερμανία. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1854. Σ. 71.

(Zakharov I.D. Putevie zapiski russkogo khudozhnika Zakharova , sobrannii vo vremya puteshestviya po Rossii, Turtsii, Gretsii, Italii i Germanii. Ch. 1. Spb., 1854.)

¹⁴ Μιλιουκόφ Α.Π. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη. Περιηγητικές σημειώσεις του Α. Μιλιουκόφ το 1857. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1859. Σ. 67.

(Milyukov A.P. Afini i Konstantinopol. Putevie zapiski A. Milyukova 1857 goda. Ch. 1. Spb., 1859).

¹⁵ Γκριγκορόβιτς Β.Ι. Σημειώσεις της επιστημονικής περιήγησής ανά την ευρωπαϊκή Τουρκία. Καζάν, 1848. Σ. 198. (Grigorovich V.I. Ocherk uchenogo puteshestviya po evropeiskoi Turtsii. Kazan, 1848).

παράδειγμα, αναφέρει, ότι «τους χορούς (δυτικοευρωπαϊκούς - Θ.Γ.) μπορεί να τους συναντήσει κανείς στις δεξιώσεις της ηγεσίας της χώρας (παλάτι). Στον ντόπιο δε πληθυσμό αυτοί οι χοροί δεν αρέσουν, με εξαίρεση του Φαναριώτες. Τα βήματα, αντίθετα, των ελληνικών χορών είναι ποικίλα και συναρπάζουν τον οποιονδήποτε».¹⁶ Ο Ζαχάρωφ υπογραμμίζει το γεγονός, ότι οι Έλληνες θεωρούν ιδιαίτερα αξιοπρεπές και αξιοσέβαστο να τονίζουν κι υπογραμμίζουν σε κάθε έκφανση της ζωής τους τον εθνικό τους πολιτισμό: «Πρέπει να αναγνωρίσουμε στους Έλληνες την προσκόλλησή τους στο εθνικό τους στοιχείο. Για τον Έλληνα δεν υπάρχει ανώτερη αρετή, από το να μπορεί με ευστοχία να εκφράσει την εθνικότητά του στα τραγούδια του, τους χορούς του, μπροστά σε κοινό, ιδίως μπροστά στο ασθενές φύλο, τις γυναίκες, οι οποίες, από την πλευρά τους, δεν είναι απαθείς και αδιάφορες απέναντι στα εθνικά τους έθιμα και εκτιμούν εκείνους τους άνδρες, που ξεχωρίζουν για την πίστη τους στην πατρίδα».¹⁷

Ακόμη και κατά τη σύσταση του εθνικού τους στρατεύματος, το οποίο, σε σημαντικό βαθμό, βασίζεται στην εμπειρία και τεχνική δυτικοευρωπαϊκών στρατών, οι Έλληνες επιδιώκουν να επιβάλουν, εξωτερικά τουλάχιστον, τις εθνικές τους ιδιαιτερότητες. «Το ιππικό και οι δύο πρώτες μεραρχίες ήταν εξοπλισμένες με ευρωπαϊκές στολές, οι υποδειγματικές, όμως, τακτικές τρίτη και τέταρτη μεραρχία διατήρησαν την παραδοσιακή φουστανέλα και φέσι», - υπογράμμισε ο Μπαζίλη.¹⁸

Βασικό παράγοντα της συσπείρωσης του έθνους αποτελεί και η συνειδητοποίηση των Ελλήνων, που διαμένουν υπό τον τουρκικό ζυγό, ότι το νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος παραμένει η ιστορική τους πατρίδα, η οποία, σε περίοδο χαλεπών καιρών, δύναται να αποβεί σε καταφύγιο τους. Πέραν του προαναφερθέντος παραδείγματος των κατοίκων των Ψαρών, οι οποίοι αποκτούν καινούρια πατρίδα στην Αίγινα, ο Μπαζίλη αναφέρει ότι ο πρώτος Πρόεδρος της Ελλάδος, ο Κόμης Ιωάννης Καποδίστριας, το 1830 «κάλεσε» στην Ελλάδα τους κατοίκους του Κανδίου (Κρήτης), οι οποίοι πολεμούσαν με τους Τούρκους, «υποσχόμενός τους καταφύγιο και προστασία στην ανεξάρτητη Ελλάδα». Η κυβέρνηση παρέχει στους Κανδιώτες γη, εφαρμόζει ειδικό δασμό στα εισαγόμενα προϊόντα, καθώς και προβαίνει σε διεξαγωγή εράνου για την οικονομική τους ενίσχυση. Αξιοσημείωτο, όμως, παραμένει το γεγονός, ότι «από τους 20000 φοίνικες (νόμισμα – Θ.Γ.), που συγκεντρώθηκαν τους τρεις πρώτους μήνες, το 1/5 είχε προσφερθεί από Ρώσους».¹⁹

Το ελληνικό κράτος συμβάλλει, ταυτόχρονα, στην ενίσχυση και διεύρυνση της ελληνικής παιδείας και γραμμάτων στο εξωτερικό. Ο Ρώσος διπλωμάτης Σ.Ν., που, κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για τον Πρόξενο της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη Νόβικωφ,²⁰ αναφέρει, ότι την

¹⁶ Λιπ-ρτ Κ. Η σημερινή κατάσταση ... Σ. 20.

¹⁷ Ζαχάρωφ Ι.Ν. Ταξιδιωτικές σημειώσεις του Ρώσου ζωγράφου Ζαχάρωφ ... Σ. 71.

¹⁸ Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 15.

¹⁹ Στο ίδιο. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 168-170.

²⁰ Όρα: Theofanis G. Stavrou and Peter R. Weisensel, Russian Travelers to the Christian East from the Twelfth to the Twentieth Century (Columbus, Oh.: Slavica Publishers, Inc., 1985), 333-334, 351.

δεκαετία του 1830 μία ομάδα Ελληνόπουλων από τη Συρία απευθύνθηκαν, μέσω του Ελληνικού Προξενείου της Κωνσταντινούπολης, στην ελληνική κυβέρνηση, με την παράκληση να τους αποσταλούν ελληνικά βιβλία για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Μετά από λίγους, μόλις, μήνες από την αποστολή στην Καππαδοκία μερικών κιβωτίων με ελληνικά βιβλία, η οποία πραγματοποιήθηκε υπό την προσωπική επίβλεψη του Όθωνα, ο Βασιλιάς των Ελλήνων έλαβε «μία ευχαριστήρια επιστολή στην ελληνική και υπογεγραμμένη, στην ελληνική, από όλα τα Ελληνόπουλα, που στην πρώτη τους επιστολή είχαν υπογράψει στην αραβική».²¹ Κατ' αυτόν τον τρόπο, το ελληνικό κράτος συμβάλλει στη διάδοση της ελληνικής λόγιας γλώσσας έξω από τα σύνορά του, υιοθετώντας το ρόλο του ηγέτη της πολιτιστικής εξάπλωσης του ελληνισμού στο εξωτερικό.

Τα ανωτέρω παραδείγματα δεν είναι και τα μοναδικά. Τέτοια, ακριβώς, παραδείγματα αποτελούν την αρχή μιας τακτικής, που επί σειρά δεκαετιών ακολουθεί το ελληνικό κράτος, ήτοι της τακτικής παροχής βοήθειας στους ομοεθνείς, που εξακολουθούν να παραμένουν υπό οθωμανική κατοχή. Επί του παρόντος, ένα από τα αξιολογότερα παραδείγματα είναι η μεταγενέστερη βοήθεια και στήριξη του αγώνα των Κρητών, κατά τη διάρκεια του οποίου, και αυτό αποτελεί και το πλέον αξιοσημείωτο γεγονός, η βοήθεια προς τους Κρήτες παρείχετο όχι μόνο από τους Ελλαδίτες, αλλά και από τους Έλληνες του εξωτερικού, συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής ομογένειας στη Ρωσία. Χαρακτηριστικό είναι, επίσης, το γεγονός, ότι στη δεκαετία του 1840 εμφανίζεται και διαμορφώνεται η ιδέα απελευθέρωσης του ελληνικού πληθυσμού από τον οθωμανικό ζυγό και ένωσης των ελληνικών γαιών στα πλαίσια του ενιαίου εθνικού κράτους, η οποία θα βρει μεγάλη αποδοχής και ανταπόκρισης στα ευρύτερα στρώματα του ελληνικού πληθυσμού. «Αυτή τη στιγμή χρειαζόμαστε έναν ευρύτερο πόλεμο στην Ευρώπη και τότε, εάν μας το επιτρέψουν οι λοιπές Δυνάμεις, θα μπορέσουμε να επιτεθούμε στην Τουρκία και να την κυριεύσουμε», - καταγράφει τα λεγόμενα ενός Έλληνα στρατιωτικού, τα οποία εκφράζουν τις διαθέσεις του ελληνικού πληθυσμού, ο Ρώσος διπλωμάτης Ορλώφ-Νταβίντωφ.²² Η ιδέα αυτή της ένωσης (ή επανένωσης) των ελληνικών γαιών, ήτοι Μεγάλη Ιδέα, κατά την περίοδο 1840 έως και τη δεκαετία του 1920 θα αποτελέσει τον κύριο στύλο της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων και θα συνδράμει στην περαιτέρω συσπείρωση της ελληνικής κοινωνίας.

Σημαίνοντα, τέλος, ρόλο στη διαδικασία διαμόρφωσης του ελληνικού έθνους διαδραμάτιζε και η κοινή Ορθόδοξη θρησκεία, η οποία συντείνει στη σύσφιξη του ελληνικού

²¹ Σ.Ν. Επιστολές για την Ελλάδα την περίοδο 1865-1867. Αγία Πετρούπολη, 1869. Σ. 78. (S.N. Pisma o Gretsii v 1865-1867 godakh. Spb, 1869).

²² Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1839. Σ. 108. (Orlov-Davidov V. Putevie zapiski. Ch. 1-2. Spb., 1839-1840).

πληθυσμού και στον αγώνα των Ελλήνων για ανεξαρτησία. Ο Ορλώφ-Νταβίντωφ αναφέρει, ότι, επισκεπτόμενος την Πελοπόννησο, είδε αναγραμμένα στους τοίχους μιας φτωχής εκκλησίας κείμενα πατριωτικών τραγουδιών των Ελλήνων. «Αυτή η εκκλησία εκφράζει, καλύτερα από οποιοσδήποτε μακροσκελείς περιγραφές, τα αισθήματα των Ελλήνων απέναντι στη θρησκεία τους. Πολέμησαν για χάρη της και, για το λόγο αυτό, στολίζουν τις εκκλησίες τους με τα λάφυρά τους, τα εθνικά τους, δηλαδή, τραγούδια», - αναφέρει ο περιηγητής.²³

Οι Έλληνες, εξάλλου, διάκεινται με μεγάλη εμπάθεια απέναντι στην Πίστη τους, την οποία προφυλάσσουν και διαφυλάσσουν ακόμη και εκείνη την περίοδο, όταν οι καταπιέσεις και περιορισμοί των Τούρκων αποτελούν πλέον παρελθόν. Δυτικές βιβλικές κοινότητες, οι οποίες δραστηριοποιούνται στον ελλαδικό χώρο και θέτουν ως στόχο την εξάπλωση του κηρύγματός τους μέσω της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, προξενούν καχυποψία στους Έλληνες. Ο Μπαζίλη, για παράδειγμα, περιγράφει την αντιμετώπιση της αμερικάνικης βιβλικής κοινότητας, η οποία δραστηριοποιείται στη Σύρα, από τους ντόπιους κατοίκους: «Οι ιεραπόστολοι έφεραν μαζί τους αξιόλογα χρηματικά ποσά, έκτιζαν μεγάλα κτίρια και εφήρμοζαν αξιέπαινη διδακτική μέθοδο. Η ζήλια, όμως, των κατοίκων τους γεννούσε την καχυποψία, μήπως πρόκειται για κάποιο μυστικό σκοπό εναντίον της Θρησκείας. Και, αν και έχαιραν της υποστήριξης του Προέδρου (οι ιεραπόστολοι – Θ.Γ.), αντιμετώπιζαν σθεναρή αντίσταση και τις φοβίες των κατοίκων ως προς τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους από ετεροδόξους».²⁴

Αναλύοντας, όμως, τη σχέση των Ελλήνων με την εκκλησία, οι Ρώσοι περιηγητές εκπλήσσονται από το πραγματιστικό πνεύμα των Ελλήνων και την έλλειψη της θρησκευτικής εκείνης έκστασης, που ήταν χαρακτηριστική για τους Ρώσους. Όλοι, σχεδόν, οι περιηγητές τονίζουν την εξαιρετική ένδεια των ελληνικών ορθόδοξων εκκλησιών. Πέραν αυτού, όμως, ακόμη και αυτές οι εκκλησίες αρκετά συχνά καθίστανται αντικείμενο ληστείας από τους ίδιους τους Έλληνες, αξιόλογο τμήμα των οποίων με δυσκολία προσαρμόζονται στις μετεπαναστατικές ειρηνικές συνθήκες ζωής και εξακολουθούν να λειτουργούν με την κλέφτικη νοοτροπία. Τέτοια παραδείγματα, αναφέρει ο Μπαζίλη, υπήρξαν χαρακτηριστικά για τους κατοίκους της Πελοποννήσου και δη της Μάνης: «Παρά την κατάνυξη και προκατάληψη, που αισθάνονται για τους ναούς, υπήρχαν περιπτώσεις, στις οποίες οι Μανιάτες δεν μπορούσαν να αντισταθούν μπροστά στον πειρασμό των πλούσια στολισμένων εκκλησιαστικών εικόνων. <...> Οι Μανιάτες συχνά έπαιρναν από τις εκκλησίες κοσμήματα, διαβεβαιώνοντας ότι προέβησαν σε κάτι τέτοιο μόνο και μόνο για να διαφυλάξουν το ιερό από την ιεροσυλία των ετεροδόξων».²⁵ Ο Ορλώφ-Νταβίντωφ, επισκεπτόμενος τη Σμύρνη, γράφει για τους Έλληνες κατοίκους «οι Έλληνες δεν

²³ Στο ίδιο. Σ. 100.

²⁴ Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 33-34.

²⁵ Στο ίδιο. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 122.

διαπιστώνουν κανένα υλικό όφελος από την υποστήριξη της πίστης τους και, για το λόγο αυτό, είναι πολύ χαλαρά προσκολλημένοι στη θρησκεία».²⁶ Ο Λιπ-ρτ, τέλος, θεωρεί ότι ένα από τα τρωτά σημεία του νεοσυσταθέντος συστήματος εκπαίδευσης της Ελλάδος είναι η έλλειψη δεούσης σημασίας στο μάθημα των θρησκευτικών: «...Στα συνήθη ελληνικά σχολεία διδάσκουν καταπληκτικά την ανάγνωση, τη γραφή, την αριθμητική, τη γεωγραφία και την ιστορία, τα θρησκευτικά, όμως, το αντικείμενο, δηλαδή, που θα έπρεπε να αποτελεί τη βασικότερη μέριμνα, διδάσκεται όχι ικανοποιητικά. Οι σημερινοί δάσκαλοι στην Ελλάδα, στην πλειοψηφία τους, δεν μπορούν να εξηγήσουν δεόντως τη σημασία της επίδρασης της θρησκείας στη ζωή των ανθρώπων».²⁷ Πως εξηγείται αυτή η αντίδραση των Ρώσων περιηγητών στην αντιμετώπιση της θρησκείας από τους Έλληνες και σε ποιο βαθμό παρόμοια σχόλια εκφράζουν ρεαλιστικά τα θρησκευτικά αισθήματα των Ελλήνων;

Αναμφίβολα, στις εκτιμήσεις τους οι Ρώσοι περιηγητές έχουν ως κύριο γνώμονα τις προσωπικές τους πεποιθήσεις για το ρόλο και τη θέση της θρησκείας στον δημόσιο βίο. Στη Ρωσία η ορθόδοξη θρησκεία αποτελεί έναν θεσμό με πολιτική επιρροή, η βαρύτητα του ρόλου του οποίου συνδέεται με μία παράδοση εκατονταετιών. Στο νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος, αντίθετα, η ορθόδοξη εκκλησία αποτελεί, σε σημαντικό βαθμό, τον πνευματικό συνδετικό κρίκο ανάμεσα στους διάσπαρτους Έλληνες, τη στιγμή που η θεσμική της επίδραση είναι πολύ πιο περιορισμένη απ' ό,τι στη Ρωσία. Από τα πρώτα ήδη χρόνια της ανεξαρτησίας της Ελλάδος γίνεται πρόδηλη η επιθυμία του νεαρού κράτους να περιορίσει τη συμμετοχή και εμπλοκή της εκκλησίας στις κοινωνικο-πολιτικές διεργασίες του τόπου, γεγονός που εκφράζει και την υπερισχύουσα άποψη της πολιτικής ηγεσίας της χώρας. Το 1833 ο αντιβασιλεύς Γεώργιος-Λιούντβιγκ Μάουρερ, ο οποίος κυβερνεί την Ελλάδα μέχρι να ενηλικιωθεί ο Όθωνας, διακηρύσσει την ανεξαρτησία της ελληνικής εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, χωρίς εγκαίρως να έχει ενημερωθεί το ίδιο το Πατριαρχείο γι' αυτήν την απόφαση. Όπως είναι φυσικό, επί σειράς ετών η μονομερής αυτή απόφαση πλήγει το κύρος του Πατριαρχείου, το οποίο δεν αμφισβητεί, πλέον, το αυτοκέφαλο καθεστώς της ελληνικής εκκλησίας, αλλά επικρίνει τον τρόπο και τις μεθόδους, που αυτό εφηρμόσθη. Το 1850, ως αποτέλεσμα των εκκλησιαστικών τριβών, η ελληνική εκκλησία καταθέτει αίτηση στο Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, με την οποία ζητά την ανεξαρτησία της, την οποία το Πατριαρχείο υποχρεούται, έστω και τυπικά, να αναγνωρίσει. Μετά από δύο χρόνια το ελληνικό Κοινοβούλιο ψηφίζει τον καταστατικό νόμο της ελληνικής εκκλησίας, σύμφωνα με τον οποίο η κοσμική εξουσία δεν εμπλέκεται στις υποθέσεις

²⁶ Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1840. Σ. 12.

²⁷ Λιπ-ρτ Κ. Η σημερινή κατάσταση ... Σ. 31.

της εκκλησίας, οι δε δύο φορείς καθορίζουν και προσδιορίζουν την πολιτική τους ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο.²⁸

Τα απομνημονεύματα των Ρώσων αρκετά εύστοχα δείχνουν, ότι παρόμοιες τάσεις υπερίσχυσης της κοσμικής εξουσίας έναντι της εκκλησιαστικής εκφράζουν και τις διαθέσεις του πλήθους. Όπως αναφέρεται και ανωτέρω, οι Έλληνες δεν είναι ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένοι και επιρρεπείς σε αντικείμενα χλιδής και πολυτελείας, γεγονός που αφορά και την εκκλησία, δεδομένου ότι, στην πλειοψηφία του, ο ελληνικός πληθυσμός προσπαθεί να επενδύει σε υποσχόμενες κέρδη επιχειρήσεις και συναλλαγές, παρά στο στολισμό των εκκλησιών του. Πέραν αυτού, ο ελληνικός κλήρος, αρκετοί εκπρόσωποι του οποίου «βρίσκονταν στο πλέον βαθύ σκότος»,²⁹ δεν δύνανται, τη δεδομένη χρονική στιγμή, να αποβεί σε κινητήρια δύναμη, ικανή να εξασφαλίσει την περαιτέρω ανάπτυξη και αναζωογόνηση της ελληνικής κοινωνίας με ανανεωμένο πνεύμα και ιδέες. Ολοκληρώνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι οι Έλληνες εξακολουθούν να μένουν πιστοί στην Ορθοδοξία, δεν τους διακατέχει, όμως, εκείνη η μεσαιωνική έκσταση και εξάρτηση από τη θρησκεία, η οποία σε μεγάλο βαθμό χαρακτηρίζει το ρωσικό πληθυσμό, παρά αντιμετωπίζουν την εκκλησία ως καθαρά λειτουργικό μέσο επικοινωνίας με το Θεό και όχι ως πολιτικό θεσμό.

Έκπληξη προκαλεί, επίσης, στους Ρώσους περιηγητές ο τρόπος που οι Έλληνες αντιμετωπίζουν τη γεωργία. Σε αντίθεση με τη Ρωσία, όπου η ενασχόληση με τη γη αποτελεί θεμέλιο της οικονομίας της χώρας, οι Έλληνες καλλιεργούν τη γη όχι με ιδιαίτερο ενθουσιασμό. Ένα τέτοιο φαινόμενο δεν αποτελεί κάτι καινούριο, το ίδιο παρατηρούν οι Ρώσοι περιηγητές και κατά την περίοδο του οθωμανικού ζυγού. Η απελευθέρωση, όμως, από την τουρκική κυριαρχία και καταπίεση δεν συμβάλλει, όπως θα ήταν αναμενόμενο, στην αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος του ελληνικού πληθυσμού για την καλλιέργεια της γης του, για την οποία και αγωνίσθηκε. Ερμηνεύοντας το φαινόμενο αυτό, οι Ρώσοι περιηγητές καταλήγουν τόσο σε αντικειμενικές όσο και σε υποκειμενικές αιτίες. Ο Μπαζίλη, για παράδειγμα, ερμηνεύει την έλλειψη ζήλου στους Έλληνες για την καλλιέργεια της γης εξαιτίας της τάσης τους για ραστώνη. Περιγράφοντας τον Πόρο παρατηρεί, ότι «ο φυσικός πλούτος του νησιού προσδίδει στους κατοίκους μία τεμπέλικη αδιαφορία. Οι οικογενειάρχες, αλλά και οι νεαροί, καταναλώνουν ολόκληρη την ημέρα τους παίζοντας μπιλιάρδο και χαρτιά», και συνεχίζει: «Οι εργασίες του σπιτιού, αλλά και η καλλιέργεια των χωραφιών, αποτελεί μέριμνα του γυναικείου φύλου».³⁰ Τα ίδια υποστηρίζει και ο Ορλόφ-Νταβίντωφ, υποστηρίζοντας, ότι ο Έλληνας «αντιμετωπίζει την καλλιέργεια της γης ως κάτεργο και την αναθέτει στα λιγότερο ευκατάστατα στρώματα του πληθυσμού. Η κτηνοτροφία, αντίθετα,

²⁸ Σπ. Β. Μαρκεζίνης. Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος 1828-1964. Τόμος Πρώτος. Αθήνα, 1966. Σ. 197. Κ. Παπαρρηγόπουλου Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Βιβλίου 16ον. Έκδοση 6η. Αθήνα, 1932. Σ. 284-285.

²⁹ Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 33-34.

³⁰ Στο ίδιο. Σ. 83.

όπως και παλαιότερα, έτσι και τώρα, αντιμετωπίζεται με μεγαλύτερο δέος, ακριβώς επειδή απαιτεί λιγότερο ζήλο και κόπο».³¹

Σημειώνοντας την αδιαφορία των Ελλήνων απέναντι στη γεωργία, οι Ρώσοι περιηγητές προσφεύγουν και σε αντικειμενικές αιτίες. Διατιθέμενοι απέναντι στους Έλληνες με συμπάθεια και επιείκεια, αρκετοί Ρώσοι περιηγητές θεωρούν τους Τούρκους και την κληρονομιά του οθωμανικού ζυγού ως αιτία της συρρίκνωσης της γεωργίας. «Υπάρχει και άλλη μία ερμηνεία της αποψίλωσης της γεωργίας (στην Ελλάδα – Θ.Γ.), η οποία έγκειται στην πρόσφατη κατάσταση του τόπου υπό την τουρκική κατοχή, η οποία ενεθάρρυνε, με το παράδειγμά της, την αυθαιρεσία, την ανομία και την περιφρόνηση απέναντι στις ειρηνικές ασχολίες και, ιδίως, τις αγροτικές», τόνιζε ο Ρώσος διπλωμάτης.³² Ο Ορλώφ-Νταβίντωφ, εξάλλου, θεωρεί ότι μετά την απελευθέρωση της Ελλάδος, στη διαχείριση των Ελλήνων «παρουσιάστηκε πολύ μεγαλύτερη έκταση γης, απ'ότι οι ίδιοι μπορούσαν να καλλιεργήσουν». «Θωρώντας αυτή τη νεκρική σιωπή, ασυναίσθητα συμπεραίνεις ότι επί τουρκοκρατίας εδώ υπήρχε περισσότερη ζωή», - προσθέτει ο περιηγητής.³³ Ένας άλλος αξιόλογος παράγοντας παραμένει το γεγονός ότι το έδαφος της Ελλάδος, πριν από την ενσωμάτωση σε αυτή των γαιών της Θεσσαλίας, δεν είναι ιδιαίτερα καρποφόρο και εύφορο, οπότε η γεωργία δεν δύναται να αποτελεί σταθερή πηγή εσόδων, πόσο μάλλον σε περιόδους πεινχρής συγκομιδής. «Ελάχιστοι ασχολούνται με την καλλιέργεια σιτηρών και μόνο και μόνο για τις προσωπικές τους ανάγκες. Πόσο μάλλον που η καλλιέργειά τους καθίσταται δύσκολη, εφόσον το έδαφος όλης της Ελλάδος είναι ορεινό και πετρώδες», - ομολογεί στους αναγνώστες του ο ζωγράφος Ζαχάρωφ.³⁴ Ο διπλωμάτης Σ.Ν., μάλιστα, αναφέρει το παράδειγμα των νησιών του Ιονίου, όπου σε περίπτωση πεινχρής σοδειάς οι τσιφλικάδες δεν είχαν τίποτα να λαμβάνουν από τους χωρικούς, οι δε τελευταίοι «ήταν ευτυχείς, όταν έμπαιναν στη φυλακή, δεδομένου ότι εκεί συντηρούνταν με έξοδα του κράτους».³⁵

Στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι Ρώσοι περιηγητές συγκλίνουν στην άποψη, ότι, όπως και κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, τους Έλληνες χαρακτηρίζει επιχειρηματικό πνεύμα, με αποτέλεσμα να αποκομίζουν μεγαλύτερα κέρδη από τη ναυτιλία και το εμπόριο, παρά από τη γεωργία. Καταγράφοντας τις εντυπώσεις του από την Πελοπόννησο, ο Ορλώφ-Νταβίντωφ υπογραμμίζει: «Ο Μοριάς, ο οποίος βρίσκεται ανάμεσα στις πιο εύφορες περιοχές του κόσμου, την Ιταλία και τη Μικρά Ασία, έχει τη δυνατότητα, χάρη στην ελεύθερη επικοινωνία με τις περιοχές αυτές, να αποκτά τα προϊόντα τους με μεγαλύτερη ευκολία και με πολύ οικονομικότερο κόστος, παρά απ'ότι εάν καλλιεργούνταν τα προϊόντα αυτά στο έδαφός του. Με τον τρόπο αυτό

³¹ Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1839. Σ. 153.

³² Σ.Ν. Επιστολές για την Ελλάδα ... Σ. 75.

³³ Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1839. Σ. 146.

³⁴ Ζαχάρωφ Ι.Ν. Ταξιδιωτικές σημειώσεις του Ρώσου ζωγράφου Ζαχάρωφ ... Σ. 82.

³⁵ Σ.Ν. Επιστολές για την Ελλάδα ... Σ. 169.

φαίνεται περισσότερο αληθοφανές, ότι κάθε τμήμα της χερσονήσου του Μοριά, που βλέπει τη θάλασσα, είναι περισσότερο αποκεντρωμένο από τον πυρήνα της Πελοποννήσου και τείνει να φτάσει την απέναντι ακτή».³⁶ Είναι φυσικό, εξάλλου, οι ιδιαιτερότητες της γεωγραφικής κατάστασης της χώρας να επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την οικονομική κατάσταση της Ελλάδος και την ενασχόληση των κατοίκων της, ενώ συντελούν, ταυτόχρονα, στο διαμελισμό τους και καθιστούν δυσκολότερη τη σύναψη γέφυρας επικοινωνίας μεταξύ τους.

Οι περιηγητές τονίζουν, επίσης, ότι, παρά την κάμψη του ρόλου της γεωργίας μετά την απελευθέρωση της Ελλάδος από τους Τούρκους, το εμπόριο, αντίθετα, αναπτύσσεται με γεωμετρική πρόοδο, γεγονός απόλυτα αναμενόμενο. Οι Έλληνες ανέκαθεν υπήρξαν εκπληκτικοί ναυπηγοί και ναυτικοί, ενώ η κατασκευή ενός πλοιαρίου υπήρξε προσιτό εγχείρημα, ακόμη και για τις λιγότερο ευκατάστατες κατηγορίες του ελληνικού πληθυσμού. Πόσο μάλλον που τα κέρδη από την ενασχόληση με το εμπόριο ήταν σίγουρο ότι θα υπερέβαιναν το αρχικά επενδεδυμένο κεφάλαιο. Ο διπλωμάτης Σ.Ν. αναφέρει τα εξής για τη Σύρα, ένα από τα πλέον δραστήρια κέντρα του ελληνικού εμπορίου της εποχής:

«Από τους ντόπιους ναύτες δεν υπάρχει κανένας που να μην αποταμίευσε αξιόλογο χρηματικό ποσό, ικανό για να κατασκευάσει, από κοινού με τους συγγενείς του και τους φίλους του, ένα μικρό, τουλάχιστον, πλοιάριο. Μερικές φορές, βέβαια, το πλοιάριο αυτό μπορεί να ναυπηγηθεί μόνο μία φορά, σε περίπτωση δε που κάνει δύο και τρία ταξίδια, τότε θεωρείται μεγάλο ευτύχημα. Αν και δεν υπάρχει ιδιαίτερη ανάγκη για κάτι τέτοιο. Ακόμη και με ένα ταξίδι θα αποσβέσει τα έξοδα κατασκευής του και θα αποφέρει στον ιδιοκτήτη του και καλό κέρδος.»³⁷

Το εμφανές όφελος από το εμπόριο, σε σύγκριση με τις λοιπές ασχολίες, έχει ως συνέπεια η ναυτιλία, με την οποία ασχολείται σημαντικό τμήμα του πληθυσμού, να αποβεί σε ένα από τα θεμέλια της οικονομίας της χώρας. Ο ζωγράφος Ζαχάρωφ, περιγράφοντας ένα περιστατικό, μεταφέρει ανάγλυφα το πάθος των Ελλήνων για τη ναυτιλία:

«Όλη η βιομηχανία των Ελλήνων εστιάζεται στη ναυτιλία. Η Ελλάδα, σύμφωνα με πληροφορίες μου, διαθέτει έξι χιλιάδες μεγάλα εμπορικά πλοία και πενήντα χιλιάδες ναύτες, που όμοιοί τους δεν υπάρχουν ανά την υφήλιο. Πόσες φορές έτυχε να γίνω μάρτυρας της άφιξης στον Πειραιά κάποιας θαλασσοδαρμένης βαρκούλας, της οποίας το πανί πιλοτάρει ο γενναίος της ναύτης. Κάποτε ο Νέλσον, (Αγγλος ναύαρχος – Θ.Γ.) πλέοντας στη Μεσόγειο με το στόλο του,

³⁶ Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1839. Σ. 151.

³⁷ Σ.Ν. Επιστολές για την Ελλάδα ... Σ. 133.

παρατήρησε κάποιο μικρό αντικείμενο στη θάλασσα, που πλησίαζε το πλοίο του. Στην αρχή δεν μπόρεσε να προσδιορίσει περί τίνος πρόκειται, στη συνέχεια, όμως, διέκρινε μία βαρκούλα και έναν άνθρωπο μέσα. Τότε έδωσε εντολή να διασώσουν τον άνθρωπο, όντας σίγουρος ότι επρόκειτο για ναυαγοσωστική λέμβο από κάποιο ναυαγημένο πλοίο. Όταν η βάρκα πλησίασε το καράβι, ο ναύαρχος διαπίστωσε ότι είναι γεμάτη φρούτα, ενώ ο μοναδικός της επιβάτης ήταν ένας Έλληνας. Στην ερώτηση από ποιο ναυαγημένο πλοίο προέρχεται, ο Έλληνας απάντησε ότι δεν πρόκειται για ναυάγιο, αλλά ότι πλέει από την Ελλάδα στη Μάλτα για να πουλήσει φρούτα. Αυτό κατέπληξε το Νέλσονα, ο οποίος αμέσως αγόρασε όλα τα φρούτα και διέταξε να ανεβάσουν στο πλοίο τη βάρκα με τον Έλληνα, τον οποίο, στη συνέχεια, τον επέστρεψε στην πατρίδα του. Για τους Έλληνες η θάλασσα είναι συγγενές στοιχείο, χωρίς το οποίο δεν μπορούν να επιβιώσουν. Κολυμπούν δε καταπληκτικά.»³⁸

Με τον τρόπο αυτό διαπιστώνουμε, ότι από τη σύσταση του νεαρού ελληνικού κράτους η γεωργία διαδραματίζει σημαντικό μεν αλλά περιορισμένο ρόλο στην οικονομία του τόπου, τη στιγμή που η πλειοψηφία του πληθυσμού τείνει περισσότερο στο εμπόριο και τη ναυτιλία. Ακόμη και εκείνες οι αγροτικές ασχολίες, όπως η καλλιέργεια ελιάς και αμπελιών, που προσφέρουν μεγαλύτερα κέρδη, είναι άμεσα συνδεδεμένες με το εμπόριο. «Η παραγωγή λαδιού και οίνου σχετίζεται περισσότερο με τη βιομηχανία παρά με τη γεωργία», - γράφει ο διπλωμάτης Σ.Ν., ο οποίος επισημαίνει ότι η παραγωγή ελιάς «η οποία αρκεί όχι μόνο για εσωτερική κατανάλωση, αλλά και για εξαγωγές, αποτελεί μία από τις σημαντικότερες πηγές εθνικού εισοδήματος».³⁹ Ο χαμηλός, εξάλλου, δείκτης προσοδοφόρου αποτελέσματος και ωφελιμότητας απέτρεπε τη διατήρηση και συντήρηση των φεουδαρχικών σχέσεων στην Ελλάδα, οι οποίες θα μπορούσαν να αποτελέσουν φενάκη στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Ο Ορλώφ-Νταβίντωφ αναφέρει, ότι «μεγάλες εκτάσεις γης, οι οποίες πέρασαν στους Έλληνες μετά τη λήξη του πολέμου, μέχρι σήμερα παραμένουν αναξιοποίητες από τους φεουδάρχες, δεδομένου ότι η καλλιέργειά τους, λαμβανομένης, μάλιστα, υπ' όψιν και της φορολογίας, δεν αποβαίνει κερδοφόρα και δεν αποσβένει ούτε καν το κόστος αγοράς τους».⁴⁰ Οι ιδιαιτερότητες της ιστορικο-γεωγραφικής ανάπτυξης της χώρας και η έλλειψη εδραιωμένης φεουδαρχικής παράδοσης δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τον μελλοντικό πολιτικο-οικονομικό εκσυγχρονισμό της Ελλάδας, ο οποίος θα βασιστεί στη διαμόρφωση καπιταλιστικών σχέσεων και αξιών και θα αποκρυσταλλώνεται υπό την επίδραση των προοδευτικών ιδεών της πεφωτισμένης Ευρώπης.

³⁸ Ζαχάρωφ Ι.Ν. Ταξιδιωτικές σημειώσεις του Ρώσου ζωγράφου Ζαχάρωφ ... Σ. 82.

³⁹ Σ.Ν. Επιστολές για την Ελλάδα ... Σ. 75.

⁴⁰ Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1839. Σ. 252.

Αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση του νεαρού εθνικού κράτους και της συνείδησης των Ελλήνων διαδραματίζει η παιδεία. Όπως ήδη προαναφέρθηκε, στην ανάπτυξη του εθνικού συστήματος εκπαίδευσης, σε σημαντικό παράγοντα αποβαίνουν οι ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και η πρακτική παιδεία (σελ. 91), οι οποίες υπερίσχυαν έναντι της θεολογικής παιδείας. Όλοι, ανεξαιρέτως, οι περιηγητές τονίζουν τον ιδιαίτερο ζήλο, τον οποίο οι Έλληνες εκδηλώνουν απέναντι στην παιδεία και τη μάθηση, από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ανεξαρτησίας της Ελλάδος, παρά την έλλειψη της δεούσης υποδομής. «Ο ζήλος του ελληνικού λαού απέναντι στη μάθηση εκπλήσσει τους ξένους, που επισκέπτονται τη χώρα, στην οποία είναι τόσο φρέσκο το καρκίνωμα των προσφάτων δυστυχιών της», - επισημαίνει ο Μπαζίλη και, μετέπειτα, προσθέτει: «Υπάρχουν πόλεις και χωριά, ερημωμένα από τον πόλεμο. Ανάμεσα στα ερείπια ξεχωρίζουν, θλιβεροί, οι εναπομείναντες κάτοικοι, ενώ στον περίβολο της εκκλησίας τα παιδιά συνωστίζονται το ένα δίπλα στο άλλο και περικυκλώνουν τον ιερέα, ο οποίος, καλυπτόμενος από τον ήλιο στον ίσκιο του κτιρίου, τα διδάσκει από τα κουρελιασμένα βιβλία και τα αναγκάζει να σχεδιάζουν γράμματα στην άμμο».⁴¹ Οι περιηγητές υπογραμμίζουν, επίσης, ότι η ελληνική ομογένεια του εξωτερικού συμμετείχε ενεργά στη διαμόρφωση του εθνικού συστήματος εκπαίδευσης. «Η κυβέρνηση δεν διέθετε κονδύλια, ενώ από όλα τα μέρη κατέφθαναν δωρεές προς στήριξη των επιστημών: από το Λονδίνο, την Πετρούπολη, τη Βιέννη οι Έλληνες έστελναν αξιόλογα ποσά για την ίδρυση πανεπιστημίου, ινστιτούτου, ακαδημίας επιστημών», - γράφει ο Μιλιουκόφ.⁴² Σημαντική βοήθεια παρέχουν και φιλελληνικά ιδρύματα και εταιρείες του εξωτερικού, ή απλώς ιδιώτες, που με συμπάθεια διάκεινται στις προσπάθειες του νεαρού κράτους, μεταξύ των οποίων και Ρώσοι. Ο Μπαζίλη αναφέρει ότι, κατά τη διάρκεια των εγκαινίων θεολογικής σχολής στον Πόρο, οι ναυτικοί του ρωσικού στόλου, που είχε πλευρίσει το νησί «με δική τους πρωτοβουλία διεξήγαν έρανο για να στηρίξουν τη νεαρή αυτή σχολή».⁴³ Όπως και παλαιότερα, έτσι και μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου κράτους των Ελλήνων, η Ρωσία εξακολουθεί να συνεισφέρει στην ανάπτυξη της εθνικής παιδείας στην Ελλάδα.

Αξιόλογος παράγοντας, ο οποίος υποδηλώνει το δημοκρατικό πνεύμα των Ελλήνων και συνδράμει στην κοινωνική τους κινητικότητα, είναι το γεγονός ότι η εκπαίδευση καθίσταται προσιτή για Β τα στρώματα του ελληνικού λαού, με αποτέλεσμα ο Έλληνας φοιτητής να διαφοροποιείται από τον συνάδελφό του της Δυτικής Ευρώπης ή της Ρωσίας. Ο Μιλιουκόφ περιγράφει ως εξής την ατμόσφαιρα, η οποία χαρακτηρίζει το Πανεπιστήμιο των Αθηνών, που ιδρύθηκε το 1837:

⁴¹ Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 111.

⁴² Μιλιουκόφ Α.Π. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη. Περιηγητικές σημειώσεις του Α. Μιλιουκόφ το 1857. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1859. Σ. 71.

⁴³ Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 93.

«Στην Αθήνα δεν συναντάται ο χαρακτηριστικός τύπος του νεαρού φοιτητή, ο οποίος φορά το φοιτητικό του μανδύα για να συναναστρέφεται στα ζαχαροπλαστεία και να επισκέπτεται τα θέατρα. Λένε, ότι το πάθος για τη μάθηση δεν είναι ανιδιοτελές, εφόσον ο κάθε νεαρός που επισκέπτεται το σχολείο ονειρεύεται το δίπλωμα, που θα του εξασφαλίσει μία θέση στη ζωή. Αλλά κάτι τέτοιο δεν είναι συγχωρητέο? Δεν πρόλαβε να ιδρυθεί το Πανεπιστήμιο, και από όλα τα μέρη της Ελλάδος κατέφθασαν νέοι. Συνέβαινε, μάλιστα, μερικοί φοιτητές να έρθουν στην πόλη (Αθήνα – Θ.Γ.) με λίγες μόλις δραχμές στην τσέπη και έβρισκαν δουλειά ως λακέδες ή βοηθοί σε κάποιο μαγαζί, απαιτώντας για τις υπηρεσίες τους μόνο ένα κομμάτι ψωμί και τρεις ελεύθερες ώρες κάθε μέρα για να επισκέπτονται τις διαλέξεις.»⁴⁴

Ο Ζαχάρωφ υπογραμμίζει, ότι μετά τη δημιουργία της ανεξάρτητης Ελλάδας, ιδρύονται αρκετά εκπαιδευτικά ιδρύματα, όπως το Πανεπιστήμιο, το Πολυτεχνείο, γυμνάσια, στρατιωτικές ακαδημίες, τα οποία αποτελούν καταφύγιο γνώσης για όλα τα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας: «Το πάθος των Ελλήνων για τις επιστήμες είναι απaráμιλλο: όλοι σπουδάζουν, και άνδρες και γυναίκες. Το Πανεπιστήμιο το επισκέπτονται άτομα διαφορετικής προέλευσης και κοινωνικής διαστρωμάτωσης, ενώ στις διαλέξεις το ακροατήριο αποτελείται όχι μόνο από νέους, αλλά και από ηλικιωμένους».⁴⁵ Αλλά και ο Κ. Λιπ-ρτ σημειώνει ότι το ακροατήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών «αποτελούνταν από άτομα διαφορετικής τάξης και αξιώματος, μέσης, αλλά και περασμένης ηλικίας, τα οποία είλκυε σε αυτό (το Πανεπιστήμιο – Θ.Γ.) η επιθυμία τους να μορφωθούν».⁴⁶ Πόσο μάλλον που το πάθος για μόρφωση διεισδύει στα ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού. Ο Μιλιουκώφ αναφέρει, ότι ακόμη και στα πιο άπορα χωριά, οι κάτοικοί τους απασχολούν δάσκαλο για να μορφώσουν τα παιδιά τους «και ο καθένας με τη σειρά του εξασφάλιζε στέγη και διατροφή από το στέρημά του. Ο δε άστεγος αυτός παιδαγωγός, εξαιτίας ανυπαρξίας σχολείου, συγκεντρώνει τα παιδιά κάτω από τον διάφανο ουρανό, στο πεζούλι της εκκλησίας του χωριού ή κάτω από τη σκιά ενός δένδρου, και τα παιδιά ολόκληρες ώρες τον ακούν με τα βιβλία τους ανοικτά».⁴⁷ Το πάθος αυτό για γνώση είναι τόσο δυνατό, ακόμη και όταν καθίσταται κατανοητό ότι με δυσκολία οι γνώσεις αυτές θα αξιοποιηθούν πρακτικά και θα αποφέρουν κέρδος. Ένα χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα αναφέρει ο Μιλιουκώφ, περιγράφοντας το διάλογο μιας απλής Ελληνίδας, πλύστρας, με έναν γνωστό της σχετικά με την κόρη της, η οποία φοιτούσε στο Αρσάκειο:

⁴⁴ Μιλιουκώφ Α.Π. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη. Περιηγητικές σημειώσεις ... Σ. 74.

⁴⁵ Ζαχάρωφ Ι.Ν. Ταξιδιωτικές σημειώσεις του Ρώσου ζωγράφου Ζαχάρωφ ... Σ. 81.

⁴⁶ Λιπ-ρτ Κ. Η σημερινή κατάσταση ... Σ. 26.

⁴⁷ Μιλιουκώφ Α.Π. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη. Περιηγητικές σημειώσεις ... Σ. 74.

«Άξιζε να δει κανείς με τί περήφανη ικανοποίηση, παίρνοντας τα ασπρώρουχα από το καλάθι, αυτή (η πλύστρα – Θ.Γ.) έλεγε:

-Η κόρη μου πηγαίνει στο Αρσάκειο!

-Και τι θα την κάνεις όταν αποφοιτήσει? – τη ρώτησε ο κ. Λικάδης (ο γνωστός της – Θ.Γ.).

-Θα παραδίδει μαθήματα σε πλούσιους.

-Και αν δε βρει δουλειά?

-Τότε, λοιπόν, νομίζετε, ότι η μόρφωσή της θα τη δυσκολεύει να πλένει? Πόσο μάλλον που και τώρα με βοηθά μερικές φορές – απαντούσε η Ελληνίδα, διορθώνοντας περήφανα το κόκκινο φέσι της.»⁴⁸

Παρόμοια παραδείγματα χαρακτηρίζουν την ελληνική κοινωνία ως ένα νεαρό και ραγδαία αναπτυσσόμενο οργανισμό, που διακατέχεται από την τάση να αφομοιώνει τις προοδευτικές ιδέες και αξίες της εποχής. Το γεγονός ότι η παιδεία καθίσταται προσιτή στα ευρύτερα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις για τη διείσδυση σε αυτά της κρατικής ιδεολογίας, η οποία, μετά τη δημιουργία της ανεξάρτητης Ελλάδος, αποτελεί σημαντικό παράγοντα στη συσπείρωση του ελληνικού έθνους και τη διαμόρφωση της εθνικής του συνείδησης. Κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης του ελληνικού έθνους και της κρατικής του οντότητας, η οποία εξοπλίζεται με το εθνικό δόγμα επανένωσης όλων των ελληνικών εκτάσεων, η Ελλάδα αποκτά νέες προτεραιότητες στην εξωτερική της πολιτική, γεγονός που αναπόφευκτα θα επιφέρει αναθεώρηση του ρόλου και της θέσης της στην ευρωπαϊκή πολιτική και των σχέσεών της με τις άλλες Δυνάμεις της εποχής, συμπεριλαμβανομένης και της Ρωσίας.

Δώρα Γιαννίτση – διδάκτωρ ιστορίας, δ/ντρια, πρόεδρος Δ.Σ. Κ.Ε.Π.

---

⁴⁸ Στο ίδιο.

